

Ilja LEMEŠKIN

Lietuvių kalbos institutas, Karolio universitetas

KAS BUVO PIRMOSIOS BALTIŠKOS KNYGOS AUTORIUS? HIPOTEZĖS TEISĖMIS

Who was the author of the first Baltic book? Hypothesis

vienintelės prutenistės
žemaitės Grasildos Blažienės
70-mečio sukakties proga

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjamas 1545 m. paleotipas (jo dvi laidos) – anoniminis vokiečių–prūsų kalbų katekizmas laikomas pirmąja baltiška knyga. Pratarinės analizė leidžia iškelti hipotezę, kad knygą parengė Dovydas Reimanas, 1544 m. imatrikuliavęs į Karaliaučiaus akademiją kaip *Dauid Reiman, Prutenus*.

Raktažodžiai: prūsų kalba; I katekizmas; II katekizmas; pirmoji baltiška knyga; spauda baltų kalbomis; autorystė; *ars combinatoria*; Dovydas Reimanas Prūsas; Kuršių nerija.

Abstract. The article is dedicated to an early printed book from 1545, i.e. the anonymous German-Old Prussian catechism, which is considered to be the first printed Baltic book. The analysis of the introduction of the book allows to come up with a hypothesis that the book was compiled by David Reiman, matriculated at the Königsberg Academy in 1544 as *Dauid Reiman, Prutenus*.

Keywords: Old Prussian; first Catechism; second Catechism; first Baltic book; book printing in the Baltic languages; authorship; *ars combinatoria*; Dauid Reiman Prutenus; Curonian Spit.

Spaudos pradžia baltų kalbomis – prūsų, lietuvių ir latvių – yra glaudžiai susijusi su Karaliaučiumi ir čia veikusiomis spaustuovėmis. Hanso Weinreicho išleistų baltiškų paleotipų gretas¹ amžiaus viduryje papildė Johanno

¹ *Catechismus* || *jn preußischer* || *sprach \ und da||gegen das* || *deüdfche*. || 1.5.45 (Gedruckt zu Königsberg || jnn Prüffen durch || Hans weinreich. || M. D. Xlv) (VD16

Daubmanno² ir Georgo Osterbergerio³ leidiniai. Pirmuoju baltišku paleotipu laikoma 1545 m. knyga *Catechismus* || *jn preüßnifcher* || *sprach \ vnd da||gegen das || deüdfche.* || 1.5.45 (Gedruckt zu Kõnigßberg || jnn Prüßfen durch || Hans weinreich. || M. D. Xlv.). Šis prusiškas katekizmas buvo nežymiai pakoreguotas ir tais pačiais metais pakartotinai išleistas pavadinimu *Catechismus* || *jn*

L 5200); *Catechismus* || *jn preüßnifcher* || *sprach \ gecorri=* || *giret vnd da=* || *gegen das || deüdfche.* || 1.5.45. (Gedruckt zu Kõnigßberg || jnn Preüßfen durch || Hans weinreich. || M. D. Xlv.) (VD16 L 5201); [MartyNAS Mažvydas] *CATECHISMUSA PRAsty Szadei, Makßlas ðkaitima rafçhta yr gießmes del krikßçzianiftes bei del berneliu iaunu nauiey fugulditas KARALIAVCZVI VIII. dena Menefes Saufia, Metu vßgimima Diewa. M. D. XLVII. Soli Deo gloria* (ISCHBRVKTAS KARALIAV= || çzui per Iana Weinreicha Metufu || ijr dienagi kaip ant pradžia || Knigieliu ija.) [1547] (VD16 ZV 10050); *Gießme Schwenta Am=* || *braßzejiaus, bey Schwenta Au-* || *gußtina, kurę wadin: Te || Deum laudamus. Su gef-* || *memis ape ifch numirufiu || priekelima Jefaus Chri-* || *ftaus, f<ch>gulditas per Martina || Mofßuida Waitkuna Ėc.* || *Ant naudos Ragaynes || Baßniczey ir kitu etc.* (Jfchßpauft Karalauczuy per || Weinreicha. XX. diena mene= || jis Balandža. Metu || Diewa. 1549.).

² *ENCHIRIDION.* || *Der Kleine* || *Catechismus* || *Doctor Martin Lu=* || *thers / Teutfch vnd Preuffifch.* *Gedruckt zu Kõnigßperg in Preuffen* || *durch Johann Daubman.* || *M. D. LXI* (VD16 L 5202); [MartyNAS Mažvydas] *FORMA Chrikßtima. Kaip Baßniczas Iftatimæ Hertzikiftes Prufu / ir kitofu žemefu laikoma ira. Drukawot Karalauczui per Iona Daubmana / Metu Chrißtaus M. D. LI X.* [1559]; *Gefmes Chrikßçzoniskas gedomas Baßniczofu per Aduenta ir Kaledas ik Gramniczu. Ißch ðpauftas Karalauczui nüg Iona Daubmana Metu Diewa / M.D.LXVI.* [1566]; *GESMES Chrikßçzonifkas gedomas baßniczofu per Welikas ir Sekminias ik Aduenta. Ißchßpauftas Karalauczui / nüg Iona Daubmana. Metu Diewa / M. D. LXX.* [1570].

³ *ENCHIRIDION* || *Catechifmas* || *mafßas, dæl pafpalitu* || *Plebonu ir Koßnadiju,* || *Wokifçhku ließzuwui para=* || *ßchits per Daktara Mar=* || *tina Luthera.* || *O ifch Wokifçhka ließzuwia ant* || *Lietuwifçhka pilnai ir wiernai pergul=* || *ditas, per Baltramieju Willentha* || *Plebona Karalauczui ant* || *Schteindama.* || *Jfchßpauftas Karalau=* || *çzui per Jurgi Ofterber=* || *gera, Metu Diewa* || *M.D.LXXIX* (VD16 L 5340); *ENCHIRIDION* || *Der kleine Cate=* || *chifmus : Oder Chrißtliche zucht* || *für die gemeinen Pfarhern vnd Prie=* || *diger auch Hausuäter etc.* || *durch* || *D. Martin. Luther.* || *Nun aber aus dem Deud=* || *ßchen ins undeufche gebracht / vnd* || *von wort zu wort / wie es von D.* || *M. Luthero gefetz / gefaf=* || *ßet worden.* || *Joh. j.* || *Das Gefetz ift durch Mofen gegeben / die Gnade* || *vnd warheit ift durch Jefum Chrißtum worden.* || *Gedruckt zu Kõnigßperg bey* || *George Ofterbergern* || *Anno M. D. LXXXVI.* (VD16 L 5339); *PARAPHRASIS, permanitina poteraus malda / per Martina Mofwida ifchguldita,* [Jonas Bretkūnas,] *Gießmes Duchauanas / ifch Wokifçhka ing Lietuwifçhka ließuwi / per nekurius Plebonus Hercegiftes Prufu / pergulditas. Ißßpauftas Karalauczui / per Jurgi Ofterbergera 1589 ir kt.*

preußnischer || *fprach* \ *gecorri*=|| *giret vnd da*=|| *gegen das* || *deüdfche*. || 1.5.45. (Gedruckt zu Königsberg || jnn Preüßjen durch || Hans weinreich. || M. D. Xlv.).

1. Atkreiptinas dėmesys į svarbų laiko ryšį tarp, viena vertus, partikuliario (1542) ir Karaliaučiaus akademijos (1544) įsteigimo *resp.* pirmosios teologų laidos paruošimo ir, kita vertus, tarp pirmųjų baltiškų knygų, prūsų (1545) ir lietuvių (1547) Katekizmų, pasirodymo. Priežastinis ryšys įgalina (pagal M. Mažvydo pavyzdį) tarp pirmos laidos studentų ieškoti asmens, kuris prisidėjo prie pirmųjų prūsiškų paleotipų paruošimo spaudai⁴. Tokius prūsus lengva nustatyti pasitelkus žymą *Prutenus* (*Preus*), nuosekliai įrašomą prie pirmųjų 1544–1545 metais Karaliaučiaus akademijoje imatrikuluotų prūsų kilmės asmenų. Tokių žmonių yra žinoma keli. Nurodysime juos chronologine tvarka pagal imatrikuliacijos laiką (MPAUK 1–4):

G. Sabino rectore in numerum studiosorum ascripti sunt anno MDXLIII.:

[12] <i>David Reiman, Prutenus</i>	1 gr. (p. 159)
[100] <i>Christophorus Preus</i>	1 gr. (p. 163)
[181] <i>Wenceslaus Schack, Prutenus</i>	1 gr. (p. 167)
[257] <i>Ambrosius Melhorn, Prutenus</i>	10 gr. (p. 171).

Verta pastebėti, kad pirmąjį studentą prūsą imatrikuliavo kartu arba artimu laiku su lietuviais:

[10] <i>Joannes Zaphischa, Litanus</i>	2 gr. (p. 159)
[11] <i>Joannes Adamus, Litanus</i>	1 gr. (p. 159)
[12] <i>David Reiman, Prutenus</i>	1 gr. (p. 159).

Galima manyti, kad pirminį išsilavinimą šie asmenys gavo Abraomo Kulviečio vadovaujamoje aukštojoje mokykloje ir kad jų teologinės studijos buvo vykdytos tuometinių kunigaikščio Albrechto politinių bei kultūrinių edukacinių siekių šviesoje.

Nubrėžę siaurą potencialiai įmanomų autorių ratą (t. y. pagal analogiją su M. Mažvydu iškėlę išankstinę darbinę prielaidą) pabandykime apčiuopti tokių požymių, kurie 1545 m. knygos (knygų) paruošimo (sudarymo) nuopel-

⁴ Apie tokį asmenį toliau kalbėsime kaip apie autorių, turėdami omenyje jo darbą kaip vertėjo, vertimų redaktoriaus, leidinio sudarytojo (įskaitant pratarmės parašymą).

na leistų priskirti vienam iš minėtų asmenų. Bet iš pradžių aptarkime būdą, kuriuo autorinį pradą tais laikais buvo įprasta žymėti.

2. Dėl prestižo sumetimų XVI a. veikėjai buvo linkę nurodyti savo autorystę. Dažnai tai buvo daroma tiesiogiai. Geras pavyzdys – toje pačioje spaustuvėje ir tais pačiais metais išleistas J. Seklucjano mažasis katekizmas *Katechizmu text || profiti dla pro= || ftego lvdv || wkrolewczv. || 1545* (W Prvfkim Krolowczv wycifniono / || w drvkarni Jana Weynreicha). Tarp antraštės ir pratarmės šis lenkų reformacijos veikėjas pateikė invokaciją (palinkėjimą) *ad lectorem*, kuria aiškiai nurodė savo indėlį: *Swijm pijlnim flucha= || czom ij uczniom Catechizmu / Lafki || bozei ij wfzego dobrego žicżij || Jan Seclucian* (f. 1v). Po invokacijos išspausdinta trumpa pratarmė atskleidė esminį kunigaikščio Albrechto, kaip užsakovo, skatintojo, leidybos rėmėjo, vaidmenį.

Autorstė buvo tų pačių žmonių nusakoma ir gudresniais alternatyviais būdais. Kombinatorinės poetikos priemonės (*ars combinatoria*) buvo išradingai panaudotos 1547 m. lietuviškame katekizme ir 1559 m. knygelėje *Forma Chriktima*, tuo tarpu 1549 metais M. Mažvydas savo vardą iškėlė į antraštę: *Giefme Schwenta Am= || brafzeijaus, bey Schwenta Au- || guftina, kurę wadin: Te || Deum laudamus. Su gef- || memis ape ifch numirusiu || priekelima Jefaus Chri- || ftaus, f<ch>gulditas per Martina || Moffuida Waitkuna Ėc. || Ant naudos Ragaynes || Bafzniczey ir kitu etc.* (Įfchfpauft Karalauczyuy per || Weinreicha. XX. diena mene= || jis Balandza. Metu || Diewa. 1549.). „Anoniminiuose“ 1547 ir 1559 m. leidiniuose autoriniai akrostichai buvo įrašyti parateksto dalyse knygų pradžioje ar pabaigoje (Lemeškin 2017). Kitaip apie 1517 metus pasielgė P. Skorina, savo akrostichus įrašęs į *Akatistyno* (šis ilgainiui pateko į *Mažosios kelionių knygelės* sudėtį) pagrindinį tekstą (Lemeškin 2019). Latentinės koduotos informacijos (paremtos gematrija) pateikimas neseniai buvo identifikuotas ir tarp prūsistikos šaltinių – rankraštinėje *Sūduvių knygelėje* (Kregždys 2019).

Žiūrint į įvairus XVI a. „anonimus“, nereikia manyti, kad autorystę jie slėpė dėl perdėto kuklumo, nepilnavertiškumo jausmo ar baimindamiesi neigiamos reakcijos. Akrostichų ir panašių pagal funkciją dalykų komponavimas Renesanso laikais pavirto mados reikalu ir net tam tikra būtinybe. Populiaria poetikos priemone rašantieji atskleisdavo savo kūrybinį potencialą, minties ir žodžio išradingumą *resp.* priklausymą gabiems bei kompetentingiems žmonėms, kurie išmano, *kaip reikia* rašyti. Gudraus rašymo, raidžių ir (ar) teksto (-ų) modeliavimo taisyklės gerai mokėjo ir tuometinis skaitytojas, kuris buvo pasirėngęs įminti latentines teksto gudrybes.

3. Tiesa, konkrečių autoriaus identifikavimo(si) priemonių parinkimą ir panaudojimą stipriai varžydavo žanras. Skirtingai nuo kitų žanrų, katekizme erdvės tokias priemones realizuoti buvo itin mažai. Verstinis gerai atpažįstamas pagrindinis tekstas buvo dogmatiškai sureikšmintas, todėl tarp nedidelės apimties Dievo įsakymų ir poterių vargiai buvo įmanoma paslėpti pageidaujama asmeninę informaciją. Savaimė suprantama, taip nebuvo įmanoma padaryti ir dėl grynai formalių dalykų: dėl veidrodinio vokiečių–prūsų (vok.–liet., vok.–lenkų ir t. t.) tekstų pateikimo ir pastraipų pradžioje nuolat besikartojančių inicialinių konstrukcijų (*Du folt nicht... / Thou ny tur...* ir t. t.), turinčių tų pačių raidžių sekvenciją.

Kombinatorinės poetikos priemonėmis katekizmuose buvo galima remtis nebet leidinių pradžiose ir (ar) pabaigose. Taip 1547 m. padarė M. Mažvydas, tačiau prūsiškų katekizmų paratekstas – skurdesnis. Trafaretinis kolofonas glaustai informavo tik apie leidėją, spausdinimo vietą ir metus: *Gedruckt zu Königszberg || jnn Preüffen durch || Hans weinreich. || M. D. Xlv.* (pagal I kat., f. 7v). 1545 m. katekizmų laidose mes, deja, nerandame nei *Upaminagimo*, nei keturių eilučių invokacijos *Skaititaiap*, kurioje buvo išvelgtas latentinis akrostichas **B-J-T-P** : *Baccalaureus Juris Titulum Posuit* „teisių bakalauras kryžiaus ženklą uždėjo“ resp. „M. Mažvydas palaimino“ (Lemeškin 2017, 42–48). Įvadinė knygos dalis taip pat yra daug kuklesnė: vietoje gausių Mažvydo įžanginių elementų (dedikacija, lotyniškas įvadas, eiliuota lietuviška prakalba, elementorius) mes randame vien glaustą vokišką pratarmę.

Kita vertus, lyginimas su M. Mažvydu arba J. Seklucjanu rodo prūsiško katekizmo specifiką – pratarmė ryškiai išsiskiria savo ypatingu filologiniu (*sic*) pobūdžiu. Vokiečių pastoriams skirtas tekstas prasideda įprastais krikščioniškąja ideologija grįstais samprotavimais apie įvairiakalbį Kristaus tikėjimo plitimą pasaulyje, tokio plitimo neišvengiamybę (apie tai dar toliau). Amžininkų akyse tai motyvavo prūsų kalbos vartojimą Karaliaučiuje spausdintoje knygoje. Kartu nepamirštama akcentuoti išskirtinio Albrechto nuopelno šiame procese. Iš pradžių plačiame (nuo apaštalų laikų iki dabarties) istoriniame Dievo išminties kontekste tai padaryta netiesioginiu būdu, t. y. nepaminint paties kunigaikščio vardo, mat Prūsuoje „*pastaraisiais laikais*“ įvykusių gerųjų dalykų ryšys su valdovo aspiracijomis buvo visiems akivaizdus: *Vnd auch || nu jnn diefen letzten zeyten vns jn Preüffen / aus lauter / || bloffer götlicher barmhertzigkeit / reichlich widderfaren ist.* Toliau autorius „maloningiausią poną, kunigaikštiškąją prakilnybę“, kaip ir pridera, šlovina

dėl konkretaus dalyko – valdovo maloningo paliepimo (pavedimo) išspausdinti prūsišką katekizmą.

Kalbėdamas apie leidinio atsiradimo aplinkybes, autorius pateikia reikšmingą kalbinę informaciją – knyga *resp.* jos kūrėjas atsižvelgia į Sembos pusiasalio tarmę: *Derwegen auch || diefer alte vnd gemeyn Catechismus ift jnn vndeüdfcher || P[r]eüßnifcher Sprach / wie die vff Samland / sonderlich am || rechten preüßnifchen orth vnd strich gebreüchlich / aus || F. D. vnfers gnedigsten herrn beuelch jn druck verordnet.* Interpretuojant nurodytą fragmentą, būtų prasminga trumpam sustoti prie žodžių junginio *orth vnd strich*, kurį V. Mažiulis išvertė dvejopai. Pažodinis teksto fragmento *vff Samland / sonderlich am rechten preüßnifchen orth vnd strich* vertimas – „Samboje ypač tikrajame prūsiškame kampe bei ruože“ (Mažiulis 1981, 66). Laisvesnis vertimas skamba kaip „Semboje, ypač tikrojoje prūsų srityje“ (Mažiulis 1966, 35). Sąvoka „ruožas“ V. Mažiulio vertime atspindi originalo daugiareikšmį žodį *strich*, tačiau lieka neaišku, apie kokį arba kieno „ruožą“ (kelią / liniją / juostą...) čia kalbama.

Labai galimas dalykas, kad autorius čia mini Kuršių neriją, t. y. siaurą žemės ruožą, kuris nuo Sembos krašto (*orth*) driekėsi į pietus ir į šiaurę. Nepamirškime, kad nerija funkcionavo kaip platus „greitkelis“ (*tractus = Strich*), jungiantis Ordino užkariautą teritoriją, o jos reikšmė tuomet buvo išskirtinė. 1413 metais šiuo keliu važiavo Guillebertas de Lannoy (*Guillebert de Lannoy*), palikęs tokį liudijimą:

Item, assez tost après, me partis de Dansicque en Prusse, pour m'en aller ou païs de Liufflant, pour estre dans la reise d'yver. Sy m'en alay à Keininczeberghe, ou il a trente trois lieues, et de là à le Memmelle qui est commanderie assise sur la rivièrre de le Memmelle, qui est molt grosse. Et y a ung chastel qui est le derrain chastel de Prusse vers les frontières de Sammette, et costie on la mer, à main senestre, en cheminant de Keininczeberghe, et, à la main dextre, une autre grosse rivièrre, et nomme l'on ce chemin le Strang, et y a de Keininczeberghe jusques à le Memmelle dix-huit lieues.

Item, quant on a passé oultre ledit Strang, on entre ou païs de Sammette, mais on treuve bien douse lieues de désertes solitudes, sans trouver quelque trace de humaine habitacion tousjours costoyant la mer à main senestre. Et est nommé cedit désert le Strang de Létaoen, nonobstant ce que ce soit du païs de Sammette. Et passay parmy le païs de Correlant, qui appartient aux seigneurs de Liufflant, lesquelz sont subgetz aux seigneurs de Prusse... (Oeuvres... 1878, 28–29)

„Netrukus po to išvykau iš Gdansko Prūsijoje, kad važiuočiau į Livonijos žemę, idant pasiektčiau priešišką kraštą žiemą. Tad išvykau į Karaliaučių, iki kurio yra trisdešimt mylių, o iš ten – į Memelį, į komtūriją, esančią prie Memelio upės⁵, kuri yra labai plati. Čia yra pilis, paskutinė Prūsijos pilis prie sienos su Žemaitija. Važiuojant iš Karaliaučiaus, po kaire yra jūra, o po dešine – kita didelė upė; ir šis kelias vadinamas *Strang*, o iš Karaliaučiaus iki Memelio yra aštuoniolika mylių.

Pravažiavę minėtą *Strang* [Kuršių neriją], po kaire nuolat esant jūrai, įvažiuojame į Žemaitiją, bet randame dvylika mylių dykumos be jokių žmogaus būsto pėdsakų. Ir šią dykumą vadina Lietuvos keliu (*Strang de Létaoen*), nepaisant to, kad tai yra Žemaitijos žemė. Ir pravažiavau kuršių žemę (*le país de Correlant*), priklausančią Livonijos riteriams, kurie yra pavaldūs Prūsijos riteriams...“

Kelią per Kuršių neriją prancūzų keliauninkas vadina vok. *Strang* ‘virvė, linija’. Tai gerai koreliuoja su prūsų katekizmo leksema vok. *Strich* ‘Linie, Richtung, Weg, Landstrich, das Streichen, Schlag’, kuri su tuo pačiu denotatu sinonimiškai pavartota reikšme ‘kelias’ (< ‘linija, juosta’). Ta pati reikšmė ‘kelias’ paliudyta ir M. Lutherio kalboje, pvz.: *Denn hernach spricht || er / Jona sei eine tage reyfe weyt hyneyn gangen vnd habe ge= || predigt / Das achtich sey eyn ort vnd ftrich / den man ym tage || möcht durch spaziern* (Luther 1526, 34v); *Eine tage reyfe weyt gehet Jona vnd predigt / Wie viel || tage aber er habe zu bracht / bis er den ort vnd ftrich bepredi= || get habe / ift vnbewuft* (ten pat).

Strich kaip ‘[Kuršių nerijos] kelias, Kuršių nerija’ būtų svarbus 1545 m. spausdinto šaltinio interpretavimo patikslinimas. Autoriaus nurodyta lokalizacija žymi *tikrąją* prūsiškąją erdvę, t. y. teritoriją, kur *grynoji* prūsų kalba tada buvo ypač gyvybinga. Tuo galima tikėti, turint omenyje XVII–XVIII amžių sandūros liudijimą, pagal kurį vienas iš paskutinių prūsų gyveno ir mirė taip pat Kuršių nerijoje: *NBDiese alte Preusnische Sprache ist nuhnmehr gantz und gar vergangen worden. Anno 1677 ein einziger alter Mann auf der Curischen Nahrung wonend, der sie noch gekont, gestorben, doch sollen noch solche daselbst sein* (plačiau – Mažiulis 1966, 25; Andronov 2009). Kita vertus, tokio pobūdžio patikslinimas („Sembos žemėje ir kelyje [= Kuršių nerijoje]“) gali atspindėti rašančiojo santykį su Baltijos jūros pakrante *resp.* atskleisti rašančiojo gimtąją tarmę (šnektą) arba turimą, vėliau įgytą kalbinę patirtį.

Atsispyręs nuo Albrechto, autorius toliau rašo apie knygos paskirtį, jos funkcionavimo terpe: *...druck verordnet || Damit die pfarhern vnd Seelforger auffm lande / densel= || bigen alle Sontage von der Cantzek / von wort zu wort*

⁵ Galbūt turėtos omenyje Kuršių marios.

/ || *one Tolken / selbs ablefen / vnd dem vndeüdschen preuß= || nifchem volcke / jn der selbigen sprache / mit fleys fürspre= || chen föllen / Das also die pfarrer selbs mögen bede jungen || vnd alten jm gebet vnd andern stücken des Catechismi / || zu geleger zeyt: wie es die kirchen ordnung vnd F. D. be= || velch mitbringet / verhören / Vnd können also auch jnn || kranckheiten hiemit den leütten jnn diefem stück tröstlich || sein (pagal I kat., f. 1v). Nurodytas fragmentas gerai koreliuoja su M. Mažvydo išdėstytomis mintimis: *Ach panai klaufikiet ir permanikiet || Balfus tus iufu szmaniu ischgirskiet || Tu dufchas dews nog iufu nares tureti || Kurias iums ig rakas dewe rediti || Hei wespatis wifaky ant szmaniu fufimilkiet || Kunigump szekump szmanes tremkiet. (kiet || Kiek nedelias bafzniczian waikfcziati prifaki= || Kunigus idant makitu szmanes ragynkiet || Plebanus kunigus wenu balfu praschiikiet || Idant ta maxla nesleptu didei melskiet. || Iei kunigai tygietu ta makfla patis fakiti || Ius galefit hukiufu szmanes makinti. || Bet kunigu ira vredas szmanes makiti || Bo ant to wify ira apskyrty. || O ius kunigai pagal iufu fena vreda || Makikiet szmanes tatai wifas paklida (1547 katekizmas, f. 6r).**

Pagaliau, užbaigdamas pirmąją dalį, pratarinės autorius pateikia labai įdomią kalbos mokymosi metodiką: *Vnd ob wol die pfarhern derfelbigen sprache nicht || kündig / können sie doch von jhrem eyngen gefind daheim / || weñ sie das vater vnser sprechen denselbigē preußniſchen || accent vnd die pronounciation / so viel den Catechismū be= || trifft / wol mercken vnd leychtlich fassen. Solchs aber || alles / wird durch götliche hülff vnd gnad / vngezweyfelt || nutz vnd frucht schaffen (pagal I kat., f. 1v–2r).*

Antrojoje pratarinės dalyje⁶, pradedant nuo žodžių *Es ist auch zumercken / Wiewol die preußen vff Na= || tangen...* (f. 2r), autorius supažindina su kai kuriomis tarmių ypatybėmis Notangoje, Vėluvoje, Semboje, apibūdina sūduvių ir prūsų kalbų tarpusavio santykį kalbančiųjų požiūriu. Jis jaučiasi tiek kompetentingas, kad liečia skiemenų trumpėjimo ir net akcento klausimą. Ypač patrauklus yra nelauktai iškeliamas platesnis lyginamasis fonas, kai autoriui nepakanka vien prūsų kalbos duomenų: prūsai apie Vėluvą, jo pastebėjimu, savo tarimą linkę kreipti į lietuvių kalbą (*Dergleychen ifts auch mit den Preußen vmb Welaw / || die jhre accent etwas nach dem Littawischen lencken*). Pateiktoje ištraukoje galima išvelgti baltų tarmėtyros, t. y. tos disciplinos,

⁶ Pirmąją ir antrąją pratarinės dalis aiškiai dalija baigiamasis žodis *Amen* (pirmosios dalies pabaigoje), palikta tuščia eilutė ir antrajai daliai būdingas teksto skirstymas į pas-traipas.

kuri atsirado ir ilgą laiką buvo plėtojama kunigų (D. Kleino, K. Jauniaus, A. Baranausko...), užuomazgų.

Aptarti įžanginio teksto specifiniai bruožai gerokai išskiria prūsiško katekizmo pratarmę iš visų kitų katekizmų pratarmių. Ji yra labiau filologinio profilio, nors religinis krikščioniškos moralės kontekstas joje, savaime suprantama, taip pat neišvengiamai figūruoja. Bet kokių atveju yra pažymėtinas neeilinis santykis tarp šių dviejų komponentų: kalbinio pobūdžio samprotavimai aiškiai dominuoja teologinių dalykų sąskaita. Grįžtant prie autoriaus, galima prieiti išvadą, kad jis pasižymėjo neeilinėmis kalbinėmis kompetencijomis – gerai orientavosi prūsų (baltų) tarmių (kalbų) įvairovėje. Tai galėjo lemti jo mažoji gimtinė, t. y. intensyvių kontaktų vieta, kur susikirsdavo, kaip jau minėtoje Kuršių nerijoje, skirtingos kalbos ir žmonės.

4. Taigi pastanga identifikuoti prūsiško katekizmo autorių mus nuveda nuo baigiamojo knygos parateksto (kuris atskleidžia tik leidėjo nuopelną) ir „tuščio“ pagrindinio teksto (Dievo įsakymų ir pan.) link autoriaus balsu kalbančios prakalbos. Pastarojoje jokio akrosticho neaptinkame, tačiau tai nereiškia, kad nebuvo pasinaudota kitokiomis raiškos priemonėmis. Jų paieškos ir interpretavimas yra keblus, nes neturi atramos dabar praktikuojamose tekstų sudarymo strategijose, mat šiuolaikinio žmogaus įgūdžiai, mąstymo bei skaitymo horizontai yra iš esmės kitoniški. Skaitant XVI a. kūrinių iš akių negalima išleisti svarbios detalės – tuometinis žmogus save ir pasaulį suvokdavo tarpininkaujant Šventraščiui. Įvairių problemų sprendimo ir atsakymų į visus įmanomus klausimus buvo ieškoma Biblijos knygoje, ypač Psalmyne. Anagoginis Rašto suvokimas tada vedė prie bibliomantijos (vok. *Stichomantie, Bibliomantie*) ir kitų išradimų būdų, kaip tam tikrą aktualią informaciją perteikti / pateikti / suvokti padedant šventajam žodžiui. Prūsiškame katekizme galėjo būti pasirinktas būtent toks raiškos būdas.

Pirma, kas krinta į akis – šiek tiek neįprastas pratarmės pradžios apiforminimas. Religingumo apraiška čia įgyja numerinį pobūdį. Pačią pirmą pastraipą pradeda sakinytis, kur iš eilės nurodyti du lotyniški skaičiai:

Vorrede.

*Es hat Got der Heylige geyft jm xix. auch jm lxxxvij.
pfalmen von der zeyt des Newen testaments klerlich weyf=
fagen lassen / Das die prediget des heyligen Euangelions
außgehen würde jnn alle welt / Vnd das jnn allen spra=
chen vnd gezungen folt gepredigt werden / ...*

Vorrede.

ES hat Got der Heylige geyst jm rix. auch jm krrvff. psalmen von der zejt des Nierwen testaments klerlich weyß sagen lassen / Das die prediget des heyligen Euangelions außgehen würde jm alle weldt / Vnd das jm allen sprachen vnd gezüngen solt gepredigt werden / Vnd die leütte bey allerley nation / dadurch zu gottes erkentnis kommen /

1 pav. K I pratarmės fragmentas (pradžia)

Dėl įterptų skaičių pirmoji eilutė priklauso prie keistesnių religingumo apraiškų, mat tokiais atvejais Šventasis Raštas paprastai būna cituojamas žodžiais. Teologinio pobūdžio kūriniuose tikslios nuorodos į Biblijos šaltinius (įskaitant skyrių ir eilutę) dažnai pateikiamos lapų parašėse. J. Seklucjano arba M. Mažvydo katekizmų pratarmės savo turiniu yra daug teologiškesnės, bet ir čia Šventraštis dėl recepcijos patogumo, teksto įtaigumo, vaizdingumo, reprezentatyvumo yra cituojamas žodžiais ir pateikiamas be jokių nuorodų (žinoma, visai čia nebūtinų): *Rofmiflalem tefz slowa || ktore swieti Pawel sam offobie mowil / || Biada mnie bedzie iefli niebeze vczil etc.* (J. Seklucjano 1545 m. katekizmas, f. 1v); *Quemadmodum testa= || tur Psal, Non iustificatur in conspectu tuo omnis || uiuens. Item illud, Maledictus, qui non manserit in || omnibus, quæ scripta sunt in lege, ut faciat ea.* (M. Mažvydo 1547 m. katekizmas, f. 3v).

Kitas svarbus aspektas – psalmių nr. 19 ir 87 tinkamumas. Parinktos giesmės turi iliustruoti, pasak pratarmės autoriaus, tai, kad „šventosios evangelijos mokymas paplis visame pasaulyje ir kad visomis kalbomis bei tarmėmis turės būti skelbiamas“ (vertimas – Mažiulis 1981, 65). Psalmėje nr. 19 gamtiškoji Kūrinija iš tikro skelbia Dievo garbę („Dangūs apskatinėja Dievo garbę, dangaus skliautas skelbia jo rankų darbą“), skelbia tiek, kad „žinia skamba visoje žemėje“, tačiau tai vyksta „be jokios šnekos, be jokių žodžių“! Apie Evangelijos plitimą *žmonių kalbomis ir tarmėmis* čia nėra jokios užuominos. Klausimų kelia ir psalmė nr. 87, kuri laikoma fragmentiška ir neaiškia. Ši giesmė pasakoja apie Ziono (Siono) galybę:

Luther 1525, CIII	1998 m. LVK (katalikų) leidimas
IR grundtfest seind auff den heyligen bergenn / Der Herr liebet die thor Zions über alle wo= nung Jacobs.	¹ Ant šventojo kalno stovi jo įkurtas miestas; ² VIEŠPATS Ziono vartus myli labiau, negu visas kitas Jokūbo žemės buveines.

Luther 1525, CIII	1998 m. LVK (katalikų) leidimas
<p>Herrliche ding wer den in dir gefagt / Du ftatt Got= tes. Sela. Ich will gedenckenn Rahab vnnnd Babel das sie mich kennen sollen / Sihe die Philister uñ Tyrer samt den Moren wer den dafelbst geboren. Man wirdt von Zion fagen / das diser vñ ihe= ner drinnen geporen sey / Vnnnd er der allerhöheft habe sie zugericht. Der Herr wirdt predigen laffenn in den sprachen der völker / Das etliche dafelbst geporen feyen. Se la. Vnd die fenger wie am reygen Werdenn alle in dir fingen eins vmbs andere.</p>	<p>³ Klausykis, Dievo mieste, nuostabiųjų da- lykų, kuriuos jis apie tave sako: {Sela} ⁴ „Tarp tų, kurie mane pripažįsta, įrašysiu Rahabą ir Babiloną; ir Filistijos, ir Tyro bei Kušo žmones skaičiuosiu tarp Jeruzalės gyventojų“. ⁵ Bet apie Zioną bus sakoma: „Visos tautos gimė jame, nes pats Aukščiausiasis jį įkūrė“. ⁶ VIEŠPATS įrašys tautų sąrašę: „Ta yra ten gimusi“. {Sela} ⁷ Ir visi, šokdami iškilmių šoki, giedos: „Tavyje yra mano šaknys“.</p>

Abidvi giesmės nebuvo pasirinktos atsitiktinai arba dėl įsivėlusios klaidos. Jos atskleidžia anksčiau minėtą anagoginį teksto skaitymą ir suvokimą, o kar-
tu – rašančiojo religinio išsilavinimo lygį. Pagal M. Lutherio mokymą ir kla-
sifikaciją (*Summaria vber den Psalter / gesteller durch D. Martin Luther Anno
M.D. XXXIII*), kai kurios psalmės, sudarančios atskirą grupę, turi ryškų pra-
našystės pobūdį: *Es ift zu mercken / das der gantze Psalter fúnfferley handelt /
|| Darumb wir in teylen jn fúnff theyl. Erftlich / etliche Psal= || men weyffagen /
als von Christo / vnd der Kirchen oder den || heyligen / wie es jnen gehen soll / etc.
Vnd hie herein gehören alle || Psalmen / da verheyffung den fromen / vnd droung
vber die || Gotlofen innen find* (Luther 1589, 314v). Simboliškai įprasmindam-
as ir alegoriškai aktualizuojamas psalmes, jų interpretatorius mintyse su-
daro scholastinę grandinę: kaip gamtiškoji kūrinija „diena dienai pasakoja
ir naktis nakčiai duoda žinią“, taip ir žmonija visomis kalbomis ir tarmėmis
šlovina / turi šlovinti / šlovins Kristų; „visos tautos gimė jame (Zione = Je-
ruzalėje = Kristaus bažnyčioje)“ → visos kalbos šlovina Kristų ir pan.

Rūpimą (dėl katekizmo leidybos) mintį apie Kristaus tikėjimo sklaidą įvai-
riomis kalbomis buvo galima išreikšti ir labai paprastu būdu. Užtektų paimti
fragmentą iš greta esančios psalmės nr. 86 (*Alle heyden die du gemacht haft ||
werden komen vnd für dir anbet= || en Herr / Vñ deinen namen ehren* (Luther
1525, CIIv) ir suformuluoti maždaug tokio turinio įvadinį teiginį: „Psalmė
sako, kad „visos tautos, kurias tu sukūrei, ateis ir lenksis tau, Viešpatie, – jos
šlovins tavo vardą“, todėl mes privalome / turime /...“. Tokį kelią pasirink-

davo kiti, tačiau prūsų katekizmo autoriui dėl kažkokios priežasties rūpėjo akcentuoti, kad psalmės perspėja, informuoja skaitytoją apie šį tą šiuolaikišką. Dėl sąmoningai pasirinkto požiūrio į Šventraštį atsirado labai griozdiškas sakinyks, kurį skaitytojų akyse motyvavo ir semantiškai aiškino predikatas *klerlich weyffagen lassen*.

Taigi dvi pratarmės pradžioje nurodytos giesmės byloja tai, ko jų žodžiai tiesiogiai nepasako. Jos pranašauja (*weyffagen lassen*). Autorinio teksto pradžioje, kur šiaip yra labai lauktina informacija apie rašantįjį (plg. kad ir J. Seklucjaną arba M. Mažvydą), tos giesmės gali pranašauti („leido pranašauti“) autorystę. Kokių būdu? Galbūt per šių kūrinių autorius.

Kiekviena psalmė turi savo autorių, kūrėją, kuris visada nuosekliai žymimas antraštėje. 19-tos giesmės kūrėjas – Dovydas: *In finem Psalmus David* (Luther 1537, 14v) – *Ein psalm Davids hoch zúfingen* (Luther 1525, XVIIIv). Čia viskas aišku.

Psalmė nr. 87, skirtingai negu giesmė nr. 86 (žr. anksčiau), turi jau kitą autorių – iš „Koraho sūnų“: *Canticum psalmi filijs Chore, in fi= || nem pro Mahalath ad respondendū || intellectus Heman Ezrahitae* (Luther 1537, 76v) – *Ein psalmlied der kinder || Korah* (Luther 1525, CIIIr). Čia būtina pastebėti, kad biblinis vardas *Core* (Vulgata: *filiorum Core psalmus cantici*; plačiau apie biblinį antroponimą ir veikėją, pvz.: McClintock, Strong 1894, 148–150) sutampa su kai kuriuose šaltiniuose paliudytu kuršių etnonimu: lot. *Cori* (*Vita Anskarii*), *Corres*, vok. *Correlant* (Dini 2014, 293; žr. anksčiau cituotą 1413 m. Guilleberto de Lannoy liudijimą)⁷. Psalmynė yra dar dešimt giesmių, kurias pradeda tie patys autorystę nusakantys įžangos žodžiai, bet anksčiau minėta psalmė nr. 86, kuri autoriui būtų daug parankesnė rūpimai minčiai išreikšti, prie jų nepriklauso. Jeigu būtų nurodytos 19 ir 86 giesmės, jos duotų: *David – David*. Giesmių 19 ir 87 kombinacija davė: *David – Core*.

Taigi atsargiai galima kelti hipotezę, kad prūsiško katekizmo autorius savo pratarmės pradžioje pagal tuometinę madą netiesioginiu būdu – Psalmynui padedant – išradingai „išpranašavo“, t. y. nurodė, savo vardą ir kilmėvardį: „Dovydas iš Kuršių nerijos / kuršininkas“, o tai koreliuoja su Karaliaučiaus akademijos matrikulų *David Reiman, Prutenus* (plg. dar sutampančių raidžių sekvenciją *Heiman – Reiman*). Jeigu anksčiau išdėstyti mūsų samprotavimai

⁷ Tautos kildinimas iš asmenvardžio yra paliudytas taip pat ir baltų areale, pvz.: Mažosios Azijos Bitinijos karalystės karalius *Prusias* -> Prūsija – prūsai. Plg. sutampančius onimus: *Prusia – Prusa – prutenus – Προυσίας – Προύσα* (plačiau: Dini 2010, 159–160).

būtų pagrįsti (būtų įdomu paieškoti daugiau archyvinės medžiagos apie Do-
vydą Reimaną), tai I prūsų katekizmo tarminių pagrindą būtų galima kildinti
iš Sembos vakarinio, pajūrio, ruožo.

LITERATŪRA

Andronov, Aleksej 2009, O peterburgskom ekzempljare II prusskogo katexizisa, *Balto-slavjanskie issledovanija* 18, 205–209.

Dini, Pietro Umberto 2010, *ALILETOESCVR: linguistica baltica delle origini. Teorie e contesti linguistici nel Cinquecento*, Livorno: Books & Company.

Dini, Pietro Umberto 2014, *Foundations of Baltic languages*, Vilnius: Eugrimas.

Kregždys, Rolandas 2019, Sūduvių knygelės autorystės problema, *Knygotyra* 72, 255–273.

Lemeškin, Ilja 2017, „Pirkit mane ir skaitykit“. Pirmieji spausdinti LDK akrostichai, *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 9–52.

Lemeškin, Ilja 2019, Dėl P. Skorinos Mažosios kelionių knygelės spausdinimo laiko ir vietos, *Knygotyra* 72, 17–33.

Luther, Martinus 1525, *Der Pfalter* // *teutsch zu singen / mit* // *fleyß überfēhen uñ gepeffert. Martinus Luther. M. D. XXV* (Gedrückt zu Nürnberg durch Friderychen Peypus / Nach Christi gepurt. 1525. am. 22 tag des Mayen).

Luther, Martin 1526, *Der Prophet Jona / aus =* // *gelegt durch Mart. Luth.* (Gedruckt zu Wittemberg. // Michel Lotter. Jm // M.D.XXVI. iar).

Luther, Martin 1537, *PSALTE =* // *RIUM TRANS =* // *lationis veteris / Cum noua praefatio =* // *ne D. Martini* // *Lutheri. VITEMBERGAE. (IMPRESSVM VITE =* // *BERGAE APVD IO =* // *hannem Lufft, Anno* // *M. D. XXXVII).*

Luther, Martin 1589, *Summaria vber den Pfalter /* // *Gesteller durch D. Martin Luther.* // *Anno. M.D. XXXIII, Biblia* // *Das ift/* // *Die gantzē Heili =* // *ge Schrifft / Deudsch.* // *D. Mart. Luther.* // *Cum Gratis et Privilegio.* // *Wittemberg.* // *[Johann Krafft,] M.D. LXXXIX.*

Mažiulis, Vytautas 1966, *Prūsų kalbos paminklai* 1, Vilnius: Mintis.

Mažiulis, Vytautas 1981, *Prūsų kalbos paminklai* 2, Vilnius: Mokslas.

McClintock, John, James Strong 1894, *CYCLOPÆDIA of Biblical, theological and ecclesiastical literature*, New York: Harper & Brothers Publishers.

MPAUK – Georg Erler (Hrsg.), *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829 1: Die Immatrikulationen von 1544–1656*, Leipzig: Duncker & Humblot, 1910.

Oeuvres... – Charles Potvin (ed.), *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste*, Louvain: Imprimerie de P. et J. Lefever, 1878.

Ilja LEMEŠKIN

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lithuania

[ilja.lemeskin@ff.cuni.cz]